

ABDÜLHAK HAMİD'İN EVİNDEN KAHVEHANELERE

LONDRA'DAKİ TÜRK İZLERİ

Besteci ve müzik tarihçisi Dr. Emre Aracı, Manş Denizi kıyısında oturduğu tarihi Grand Otel'in kapısından çıkıp gezdiği Londra sokaklarında görüp duyduklarını kaleme aldığı yazılarını "*Londra'da Türk İzleri*" adlı kitabında topladı.

Esin Hamamcı

ATLAS TARİH

E mre Aracı'nın uzun yıllardır hazırladığı sürdürdüğü *Londra'da Türk İzleri* adlı çalışması sonbaharda Oğlak Yayınları tarafından yayımlandı. 35 yılı aşkın süredir İngiltere'de yaşayan Emre Aracı, hem saha araştırması hem de detaylı arşiv çalışması içeren *Londra'da Türk İzleri* adlı kitabında, arşivlerde, eski gazetelerde, sokak isimlerinde, resim galerilerinde, müzelerde, konser kayıtlarında, kayıp bestelerde ve yaşam öykülerinde Londra ile Türkiye'nin keşiştiği noktaların izini sürdü. Aracı kitapta yer alan "St. James semtindeki Türk centilmen kulübü Divan Club", "Sultan III. Selim'in Londra'ya tayin ettiği ilk daimi büyükelçi olan Yusuf Ağah Efendi'nin sefaret günleri", "1599 yılında Kraliçe I. Elizabeth tarafından Londra'dan İstanbul'a hediye olarak yollanan saatli mekanik organ hikâyesi" gibi bazı yazılarını Atlas Tarih okurlarıyla da paylaşmıştı. www.sanatkritik.com editörlerinden Esin Hamamcı, Emre Aracı ile *Londra'da Türk İzleri* kitabı özelinde Osmanlı saray müziği ve Londra'ya yansımaları üzerine konuştu.

"1977 yılında gittiğim Londra şehri beni çocuk yaşında etkilemişti."

Londra sevginizle müziğe olan ilginiz nasıl başladı ve ikisi nasıl birleşti?

1977 yılında arabayla İstanbul'dan yola çıkıp bütün Avrupa'yı kat edip Londra'ya uğradık. Ondan sonra seyahatimiz bütün Britanya'yı kapsadı. Edinburgh'a kadar çıktık. Londra şehri, beni çocuk yaşında çok etkilemişti. Ama esas beni etkileyen eğitim için gittiğim zaman, yani yaklaşık 10 sene sonra, 1987 yılında, bütün o çocuk yaşında yaptığım yolculuğu bir yerde eğitimimde kat ettim. Londra'da okudum, oradan Edinburgh'a geçtim. 8 sene Edinburgh Üniversitesi'nin Müzik Fakültesi'nde okudum. Sonradan Folkestone kasabasına yerleştim. Şimdi geriye dönüp baktığım zaman, sanki gelecekteki hayatımın şablonunu o seyahatte görmüş gibi oldum. Dolayısıyla İstanbul'dan Londra'ya yaptığım bu yolculuk,

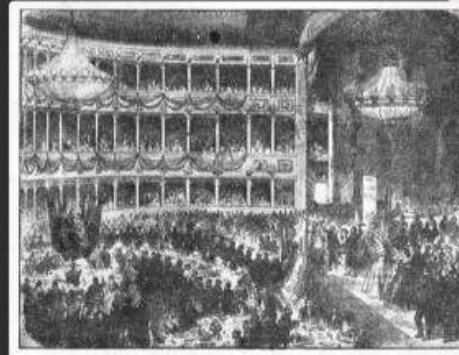
bir yerde hayatımın da şablonunu oluşturmuş. *Londra'da Türk İzleri* de zaten benim için o seyahatle başlayan ve onun ardından şuurlu toparladığım bütün bilgileri yavaş yavaş bir araya getirdiğim ve en sonunda kaleme döktüğüm bir eser olarak ortaya çıktı. Tabii parkları, iki katlı otobüsleri, telefon kulüpleri, Londra'nın ikonik, kendine has o özellikleri, Big Ben'in Westminster çan sesi... Beni hep bunlar etkiledi. İstanbul'daki evimizde de ben zaman zaman kendimi BBC radyosunu dinlerken bulurdum. Oradan da Londra'nın bu seslerini hissediyordum kulağımın radyomuzdan dinlerdim. Dolayısıyla herhalde böyle bir etkileşim oldu diye düşünüyorum, daha o yaşlarda...

Londra'ya Türkiye'den 1650'li yılların başında gelen kahve kısa sürede artık evlerde de tüketilmeye başlıyor. Öyle ki 1663 yılına gelindiğinde Londra'da 82 kahvehane olduğunu söylüyorsunuz. Londra'nın sosyo-kültürel yapısını da etkileyen bir gelişimden bahsediyoruz aslında. Londra'nın şehir kültüründe Türklerin bu denli yer almasının temelinde nasıl bir benzerlik yatıyor?

Dediğiniz gibi kahve, kitabımda önemli bir yere sahip. Çünkü etkileşimlerini hâlâ Londra'da görüyoruz. Bilhassa ne yazık ki İkinci Dünya Savaşı bombardmanı ve 1660'taki "Büyük Londra Yangını"nda yok olan bu kahvehanelere ait anı plaketsi görüyoruz. Örneğin 1652'de Cornhill'deki St Michael's Kilisesi'nin bahçesinde kurulan, Pasqua Rosée'nin açtığı ilk kahvehanenin bir plaketi var. Londra Borsası'nın da kurulması yine kahvehanelere dayalı. Çünkü buralarda -bu tabii sadece Londra'ya has değil; Viyana'da, Avusturya'da, pek çok yerde kahve kültürü mevcut- kahvenin dimağı aça etkisi, melankoliye, konsantrasyona iyi gelmesi bir moda oluyor. Bu tip kah-

1893'te Londra'da açılan "Constantinople" sergisinin broşürü (üstte), Londra kahvehanelerinden bir jeton. Naum Tiyatrosu (altta).

vehanelerde insanlar toplanmaya başlıyorlar. Londra'ya has centilmen kulüplerinin de yine temellerinde bu kahvehaneler yatıyor. Samuel Pepys, İngilizlerin en önemli günlükçüsü -ki hayranımdır onun günlüklerine, o kadar detaylıdır, tesadüfen, kaybolmadan ortaya çıkmıştır ve kısmen şifreyle yazılmıştır- neredeyse 100 kere gittiği kahvehaneleri anlatıyor. Londra'daki bu kahvehanelerde bulunduğu insanları anlatıyor. Buralar, onlara toplantı yapabilecekleri, fikirlerini paylaşabilecekleri bir ortam sağlamış. Bu çok önemli. Basukları jetonların üzerine sanki padişahların portrelerini koymaları, adlarını vermeleri de çok ilginç bir şey.

Sultan Abdülaziz, 15 Temmuz 1867 akşamı Covent Garden'daki Royal Opera House'ta Auber'in Masaniello operasını izlemeye gelir. Sultan Abdülaziz'in Covent Garden'da izlediği operanın Osmanlı'da yansımaları nasıl oluyor? Ya da Londra'da Türk temalı temsillerin yapılmasına bu ziyaret bir kapı açıyor mu?

O akşam seyirciler arasında bulunan Ömer Faiz Efendi, İstanbul Belediye Başkanı Yardımcısı olarak görev yapıyor, yani şehremini muavini. Anlatını yazmış. Tarihçi Cemal Kutay bunları yayımladı. Maalesef orijinallerinin de evinde bir yangında yandığını yazıyor, çok üzülüyorum, büyük kayıp. Ömer Faiz günlüğünde diyor ki: "*Londra'da görkemli bir salonda opera izliyoruz ama İstanbul'daki saray tiyatrosu ne yazık ki enkaz halinde.*" Çünkü Dolmabahçe Sarayı'nın bir zamanlar mücevher kutusu güzelliğinde bir operası vardı. Bugün üzerinden altı şerhli bir yıl geçiyor. Dolmabahçe Camii'nin hemen ötünde yer alan opera binası Sultan Abdülmecid devrinde açılıyor ve onun için yaptırılıyor. Maalesef birkaç yıl içerisinde yangında orası da Naum Tiyatrosu gibi yanyor. Benim bu bağlantıya kitabımda ahtıa bulunmamın sebebi ise -Sultan Abdülaziz'in Londra seyahati başlı başına bir kitap konusu tabii, yine çok enteresan- pek kimselerin bilmediği bir şey olması. Bizim padişahımızın Londra'da bir opera izlediğini ve onun için bir gala düzenlendiğini, ağırladığını pek bilen yoktur. Aynı şekilde VII. Edward'ın Galler Prensi'yle İstanbul'a gelip Naum Tiyatrosu'nda Giacomo Meyerbeer'in *L'Africaine* operasını izlediğini de bilen pek yoktur. Yine bilinçlenmemiz açısından, karşılıklı etkileşim, diplomasi, bir devirde yaşananlar açısından önemlidir. Çünkü ben binaların cephesinde tarihi okumayı çok severim. Onların ötünde insan sürüleri akar, akar. Ama onun arkasında yatan hikâye dersiniz, duvarlarda saklı kalmış gibidir. Kimseler bilmez. Naum Tiyatrosu maalesef kül oldu gitti, 5 Haziran 1870'te, "Büyük Beyoğlu Yangını"nda. Külleri Yeşilköy'e kadar uçup gitmiş →

"Londra'da Türk İzleri" kitabının yazarı Dr. Emre Aracı. Fotoğraf: Mustafa Köker

ne yazık ki, böyle yazıyor o zamanın gazeteleri... Ama onların sayfalarında kalan hikâyeler uçup gitmedi elbette. Onlardan heyecan duyacak insanlar yok değil. Bütün bunları kitaplaştırmamın sebebi bu bilinçlenmeye vesile olmak için.

1881-85 yılları arasında dört yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra sefaretinde ikinci kâtip olarak görev yapan Sergüzeşt'in yazarı Samipaşazade Sezaî'den Abdülhak Hamid'e, Londra'daki mekânların, parkların Türk yazarları üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur? Genel olarak bahsetmek ister misiniz?

Kitabımın açılışında iki edebiyatçıdan alıntı var, bir tanesi Abdülhak Hamid. Şöyle yazmış: "Londra'nın Leicester Square denilen bahçeli bir meydanıçığında Shakespeare'in heykeli vardır ki rengi siyaha mülâdir. Etrafı da, yani o meydanlık, beylen (gece vakti) bir alacakaranlık içinde bulunur. Bu heykelden o şair-i kâinatın sanki bir saadâ-yı ruhı iştiliyordu: "Karanlık yoktur, cehalet vardır". Ben işte bunu düşünmek için o insan karanlıklarının içinde dolaşıyordum." (Hazırlayan: İnci Engintün, Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, Dergâh). Abdülhak Hamid'in bu gözlemi beni çok etkiledi. Ben de Londra'da o heykelin hep önünden geçtim. Üzerinde gerçekten de Hamid'in de gözlemediği gibi *On İkinci Gece*'den "Karanlık yoktur ama cehalet vardır" sözü yer alır. Bu, Shakespeare'in dehasından müthiş bir söz ve çok da doğru. Bugün bu heykel temizlenmiş bir halde, bu kadar siyah değil rengi, pırl pırl beyaz mermer-

den karşımıza çıkar. Ben bu kitabımla beraber insanların Londra'yı dolaşırken buraları görmelerini ama o heykele bakarken bizden de bir şairin bu hissi duyduğunu, kalemle aldığını, anılarında, mektuplarında dile getirdiğini bilmelerini istiyorum. Benim en büyük arzum bu ve bu yüzden kitabımı bu şekilde meydana getirdim. Abdülhak Hamid öldükten sonra İngiliz gazetelerin kapak sayfasında "Türklerin Shakespeare'i öldü" şeklinde yazı çıkıyor. Nereden bilebilirdi bunu yazarken İngiliz gazetelerinde böyle bir ölüm haberi çıkacağını? Bunlar hakikaten düşündürücü, enteresan... Bence de bir yerde, bütün sığınımın karanlıktan ziyade cehalette dayandığını gösteren bir husus. Londra ve İstanbul, her iki şehrin tarihi gelişimleri, coğrafi konumları tabii ki çok farklı. Ama sanatçıların, yaratıcı insanların bakış açıları da bir o kadar farklı. Bazen

"Abdülhak Hamid'in Shakespeare heykeli gözlemi beni etkiledi."

onların bu bakış açılarını görebilmek, hayallerine ortaklık edebilmek de insana yeni görüşler kazandırabiliyor. Örneğin Virginia Woolf, 1915'te yayınlanan *The Voyage Out* romanında Eski Waterloo Köprüsü'nden bakarken "Bazen Westminster'daki apartman daireleri, kiliseler ve oteller İstanbul'un sisler içindeki silüetini andırı" diye yazmış. Westminster'a bakıp da sisten İstanbul'u görebilmek için elbette Woolf'un hayal gücüne sahip olmak gerekli. Ama

Leicester Square'deki Shakespeare heykeli (solda). Churchill ve eşi Clementine bir dönem Morpeth Mansions'ta yaşamıştı (üstte).

Abdülhak Hamid'in oturduğu Londra'daki Morpeth Mansions.

1942'de yenilenmiş de olsa, siz o köprüden yürürken, 1906 ve 1910'da geldiği İstanbul'un sislerinden bir hayli etkilenmiş olan Woolf'u yaşadığı Londra'da bu bağlantı üzerinden bir an düşünürseniz, gerçekten de bu bilgi doğrultusunda o manzaraya daha farklı gözlemler bakarsınız. 1953 yazında Londra'ya gelen Tanpınar da İnci Engintün ve Zeynep Kerman'ın yayına hazırladıkları günlüğünde, Hyde Park'ın sisini "Bir inci içinden dünyaya bakıyorsunuz" şeklinde tanımlamış. Bir inci içinden dünyaya bakmak. Bu ne kadar da güzel bir tanım. Keşke insanlar dünyaya böyle bakabilse. İşte ben de kitabımda, geldiğim toprakların yetiştirdiği yaratıcı insanlarla, Londra'nın yaratıcı insanlarını böylesine buluşturarak ve bir yandan da şehrin parklarını, tarihi binalarını, müze ve galerilerini, kalabalıklardan uzak, onların günlüklerinin izinde dolaşarak, geçmiş zamanın izinde bir flânör gibi anlamak ve anlatmak istedim.

Polisiye anlamında da Londra ve İstanbul'un yine alışveriş içerisinde olduğunu görüyoruz. Burada kitabın "221B Baker Street'te Sherlock Holmes, Dr. Watson ve Gordon Paşa" bölümünden söz açmak gerekir. Bu bölümden biraz bahsedelim mi? Gordon Paşa'nın katli Conan Doyle'u nasıl etkiliyor?

Bu, esasında Kırım Savaşı gibi güncel bir hadise o devirde. Gordon Paşa, Sudan Valisi. Orijinali bende de olan fesli portreleri yayımlanır İngiliz gazetelerinde. Sudan'daki ayaklanmada öldüğü için bir kahramana dönüşüyor. Heykeli de vardır Londra'da. Ben çocukluğunda BBC'nin Sherlock Holmes adaptasyonlarını televizyonda izledim; Baker Street'te Holmes ve Dr. Watson'un oturduğu o hayali dairenin duvarında fesli bir adamın çerçeve içinde resmini gördüm. Hem hayret eder hem de merak ederdim bunun nedenini. Sonradan benim satın aldığım gravür olduğunu anladım tabii. Bu da yine benim için küçük bir bağlantı olarak →

“Sultan II. Abdülhamid, Sherlock Holmes hikâyelerine çok meraklı.”

Bishopsgate’teki eski Türk hamamı.

“Westminster Abbey’de Purcell’i Yâd Eden Ahmed Adnan Saygun” bölümünde Saygun’un Birleşik Krallık’a yaptığı ziyaretinin müziğine olan etkisinden bahsetmek gerekirse nasıl bir etkiden söz edebiliriz? Saygun’u Londra’daki konserler nasıl etkiliyor örneğin?

Saygun, Yunus Emre Oratoryosu’nu seslendirdiği zaman gündeme gelen çok kıymetli bir besteci olarak kariyeri ortaya çıkıyor. Eseri 1942’de yazıyor ama 1946’da seslendiriliyor ve hemen kısa bir zaman sonra British Council’in davetiyle Londra’ya gidiyor. Unutmayalım ki İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından oluyor. Kâğıt bulamadığı bir Londra’ya gidiyor, konserler devam ediyor ve oranın galerilerini dolaşiyor. Çok hoş bir günlüğü var, ben bunun üzerine birkaç makale yazdım. Orada İngilizlerin en önemli bestecilerinden -sonradan sir olacak- Michael Tippett ile tanışıyor. Onun da *A Child of Our Time* oratoryosu var, karşılıklı eserlerini destekleme karar alıyorlar. Biri birinin eserini Ankara’da idare edecek, diğeri Londra’da ama bu hiçbir zaman gerçekleşmiyor. Seneler sonra ben tezimi yazarken Tippett’in Saygun’a yolladığı, evindeki koleksiyonun içerisinde mektuplarını buldum. Hiç unutmuyorum ayakkabı kutusu gibi bir şeyin içine konmuş, zarflarında duruyordu. Tippett o zamanlarda hayattaydı ve ben irtibat kurdum, gitim tanıştım, onunla öğlen yemeği yedim. İngiltere tarihinin çağdaş müzik ekolüne damgasını vurmuş bir sanatçıyı böyle yakından, birebir, hem de Saygun vesilesiyle tanımak unutamayacağım anıların arasındadır. Ama Tippett, o devirde Saygun’u hatırlıyordum. 1946-47’deki ahbaplıkları, mektuplaşmaları tamamen hafızasından gitmişti. Fakat ben 1999’da açılıp 1950’lerde biten kitabımda, üç yüz seneyi aşkın etkileşim içerisinde buna da değinmek istedim; çünkü günlüğün içerisinde notlar düşmüş. Cornhill’de St Michael’s Kilisesi’nde dinlediği org re-

başladı. Ama ondan sonra Arthur Conan Doyle’un İstanbul’a geldiğini, hatta geldiğinin haberinin *The Times* gazetesinde çıktığını öğreniyoruz. Sultan II. Abdülhamid *Sherlock Holmes* hikâyelerine çok meraklı. Doyle’un cuma selamlığını izlediğini biliyorum. Anlarında da bundan bahsediyor. Baker Street’i herkes bilir ama böyle bir bağlantı olduğunu herkes bilmez. Sherlock Holmes ve Dr. Watson’ın Türk hamamına gittiğini biliyoruz örneğin bir epizodda; çünkü Londra’da zamanında Türk hamamları bir hayli meşhurdur. Sonradan pek kalmadı ama mimarilerinden biz bunu bilmekteyiz. Bugün işlevini kaybetmiş olsa da bunlardan en şirini Bishopsgate’tedir. Şehrin camekân modern binalar arasında sıkışıp kalmış bir biblio gibi hâlâ durur.

sitalinden de bahsediyor, şöyle diyor: “Fakat buradaki hava hepsinden güzel, iyi bir org vardı ama hava hepsinden güzel. Öğle yemeğinden sonra işlerine gitmeden önce bu konseri dinlemek üzere sessizce gelip bir kenara ilişenler ve zamani gelince sessizce kalkıp gideler... Ses yok, alkış yok, çit yok... Sanki buraya herkes ruhunu yıkamaya gelmiş.” O sükün, o huzur arayışı, o mütevazılık... Beni en çok bu etkiliyor. Bu popüler sosyal medya dünyasında insanların tatutum amaçlı yolculukları içerisinde, sükuneti arayan alternatif, onların defterlerine düştükleri notlar, onları bugün benim, yann başkalarının bulması herhalde benim yazdığım bu tür kitaplardaki felsefenin ana teması oluşturuyor.

“Savaş ve Barış: Kırım 1853-56” adlı albümünüz var. Bu eser Kırım Savaşı ve iki ülkenin arasındaki müzik etkileşiminden bir esintiyle mi oluştu?

Kırım Savaşı, 1853-56 arasında yapıyor. 1854 yılında İngiltere ve Fransa da Osmanlı’nın yanında, ittifak olarak katılıyor. O devirde tabii, güncel hadiseler sanatsal olayları da etkiliyor. Öncelikle insanlar için, evlerinde radyo-televizyon olmayan bir devirde eğlencenin en büyük parçası, bir müzik enstrümanı çalmak demek. Dolayısıyla her gün yeni bir eser besteleniyor. Bunlar popüler müzikler tabii. Ben yine bununla da sahalarda tanıştım. O dönem birbirinden güzel, kapakları resimlendirilmiş harika notalar basılmış. Güncel olayların hikâyeleri hep bu notalara yansımış. Kırım Savaşı gibi bir gündeme oturan bir olay, o devirde de sanata ve birçok alana yansımış. Örneğin cepheye savaşırken, onlara yardım için verilen büyük balolar var. Burada savaş temalı, komutanın adı geçen eserler veriliyor. Örneğin Ömer Paşa’nın adını andığı, neden eşinin marşı 1855 yılında Londra’daki bir gazetede basılıyor? Çünkü Ömer Paşa, Serdar-ı Ekrem, yani o dönemde, Kırım Savaşı esnasında Osmanlı ordularının başkumandanı. Ben de buradan hem bir konser teması hem de yine bahsettiğim popüler türden besteler buldum. İstanbul için yazılmış bir kadiril var örneğin. Bryanston Square’de -bugün pek az kişi bunu bilir- kapısında mavi bir plaket vardır Mustafa Reşit Paşa için. *Londra’da Türk İzleri* kitabımda da bunun bir yeri var. Çünkü burası geçmişte Osmanlı büyükelçilik rezidansı idi. Kraliçe Victoria da savaşın

Dr. Emre Aracı’nın “Londra’daki Türk İzleri” kitabı Oğlak Yayınları tarafından yayımlandı.

sonunda burada verilen bir baloya gidiyor. Çok nadirdir kraliçenin baloya gitmesi. Sanıyorum ondan önce bir Fransız elçiliğine gidiyor, sonra da Osmanlı Büyükelçiliği’ne geliyor. Ben eski gazeteleri okumayı, taramayı çok seviyorum; çünkü gelecekteki bir tarihi geçmişte okumak demek, bir bilinmeyen ziyade müneccim gibi o insanların başına ne geleceğini bildiğiniz bir tarihin eski sayfalarını okumak insana bir yerde güven veriyor, siz ne olacağınızı biliyorsunuz. O devrin gazeteleri ise inanılmaz detaylı. Gravürler haricinde görsel bir boyut olmadığı için, -yazılı basın bu açıdan çok çok önemli- her şeyi anlatmışlar; katlanlar, gelenler... O akşam o balonun açılışı, Rum asıllı Kostaki Musurus Paşa -çok önemli bir büyükelçiydi o devirde, uzun yıllar Londra’da kaldı- ile Kraliçe Victoria’nın dansı ile başlıyor. Ben de bunu tarihe bir not olarak düşmek istedim; çünkü tarih sadece savaşlardan ibaret değil. Ben bütün ömrümü, insanları ve milletleri birbirinden ayırtıcı özelliklerinden çok birleştirici yönlerine odaklamaya adanmış ●